

ТМГ. XXXVII	Бр. 4	Стр. 1959-1976	Ниш	октобар - децембар	2013.
-------------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 316.75:355

Прегледни рад

Примљено: 25. 11. 2011.

Ревидирана верзија: 11. 01. 2012.

Одобрено за штампу: 02 12. 2013.

Светлана Станаревић

Вања Роквић

Универзитет у Београду

Факултет безбедности

Београд

РАЗУМЕВАЊЕ КОНЦЕПТА ВОЈНЕ КУЛТУРЕ

Апстракт

Артикулација концепта војне културе представиће се на основу одређених контекстуалних фактора који доприносе унутрашњој динамици и међуодносима друштва и оружаних снага. Ти фактори се овај пут односе на систем вредности на којима је утемељена национална култура, професионални етос и друге елементе војне церемоније и правила понашања који утичу на групну кохезију и осећај заједништва. Такође, у овом раду ће се представити теорије цивилно-војних односа које су у својим разматрањима интерпретирале и анализирале нека обележја војне културе.

Кључне речи: култура, национална култура, вредности, војна култура, цивилно-војни односи

UNDERSTANDING THE CONCEPT OF MILITARY CULTURE

Abstract

This paper presents the articulation of the concept of military culture based on specific contextual factors that contribute to the internal dynamics and interrelations of society and the armed forces. This time, these factors pertain to the value system that forms the basis of national culture, professional ethos, and other elements of military ceremony and rules of conduct that affect group cohesion and a sense of community. In addition, the paper presents theories of civil-military relations that have been used to interpret and analyse some characteristics of military culture.

Key Words: culture, national culture, military culture, values, civil-military relations

vanjarokvic@fb.bg.ac.rs

УВОД

И поред тога што понекад могу изазвати дијаметрално супротне конотације, засебно посматрани појмови војска и култура у синтагми *војна култура* добијају сасвим нови квалитет и значење. Као што је већ познато, војска је блиско повезана са негативном деструктивном појавом као што је рат, где су насиље и оружана борба производ војних активности. С друге стране, имамо културу чији су крајњи производи духовна просвећеност и благостање, па је логично питање како је могуће спојити та два појма. Само на први поглед се чини да је војну делатност могуће посматрати искључиво из угла насиља и разарања, али направили бисмо велику грешку уколико не бисмо уважили и културну димензију војних питања.

Однос између културе и војске је широк и комплексан и обухвата мноштво културних, као и појава везаних за војску и војне активности. Он се не своди само на однос уметности и рата, јер као што је уметност само један сегмент културе, тако је и рат само једна од категорија релевантних за разматрање војних појава (Никодијевић 1992). Да бисмо разумели природу тог односа и унутрашње садржаје на којима он почива, неопходно је укључити продубљена социолошка, политиколошка, културолошка и психолошка разматрања. Систематско-научни приступ ће најбоље допринети потпунијем сагледавању бројних обележја културе, а самим тим и сложен карактер овог феномена представљен кроз концепт војне културе.

Такође је неопходно уважити чињеницу да се идеја по којој култура може дефинисати стратешке исходе први пут уочава још код класичних теоретичара рата Тукидида (Thoukydídēs), Сун Цу Вуа (Sun Tzu Wu), али касније и Клаузевица (Clausewitz). Рана истраживања су покушала да објасне како национални карактер¹ земље може утицати, односно довести до различитих начина вођења рата. Наиме, долази до повезивања културе и политике безбедности фокусиране на "национални карактер" као производ језика, религије, навика, социјализације и интерпретације заједничких историјских искустава (Lantis & Howlett 2007, p. 84). Данас су теоријска разматрања само проширена и на друге сегменте војних активности.

Према доступној странијој литератури концепт војне културе је највише разматран у оквиру теорија цивилно-војних односа. Поред тога што ћемо се бавити теоријским упориштима концепта војна култура, у раду ће се анализирати прихваћеност и развијеност концепта у домаћој стручној и академској литератури.

¹ Уместо термина национални карактер данас је много више у употреби термин национални идентитет.

У првом представљању концепта војна култура неопходно је увести и кључне појмове, дефинисати ширину/опсег њиховог захвата и одредити значај и значење за теоријске темеље овог концепта. Међу те појмове свакако треба сврстати појам културе, националне културе, као и појам вредности.

Појам културе, као један од темељних у животу човека, веома је комплексан и тешко ухватљив, у мери која измиче прецизном и недвосмисленом дефинисању. За потребе овог рада приказаће се нека сасвим општа одређења, али и она која се одликују неком специфичношћу значајном за област војне делатности. И у оквиру културе али и националне културе, као темељне поставке, разматрају се вредности које дају усмерење и смисао континуираном развоју државе и друштва.

КУЛТУРА И ВРЕДНОСТИ КАО ОСНОВА ВОЈНЕ КУЛТУРЕ

Да бисмо одговорили на питања која се постављају на самом почетку, неопходно је на једном дубљем нивоу осветлити природу саме културе и елементе који значајно обликују понашање одређених актера у безбедности, конкретније, током одвијања бројних војних активности. Дакле, важно је сагледати културу као систем за организовање и усмеравање људског искуства, при чему поједине културе на различите начине поједностављују па самим тим и искривљено представљају укупни свет стварности. Наиме, свака култура образује специфичан оквир унутар којег се интерпретирају одабрани спољни знаци „реалности“. Тај оквир се може профилисати и кроз симболе као што су језик, мит, ритуали, религија и други елементи.

Најопштије и у науци најчешће прихваћено антрополошко схватање културе дефинише је као начин живота. Да би разумели шта све обухвата ово тумачење, потребно је поћи од фундаменталне поделе човеку знаног универзума на свет природе (то је све што постоји пре човека и независно од његове воље) и свет културе (који укључује све што је човек створио и што може да замисли) (Бугарски, 2005, стр. 14–15).

Култура се може условно поделити на две широке области, материјалну и духовну и код овог приступа се у разматрање обично уводи и појам цивилизације. Наиме, тај појам такође покрива оба ова подручја, али ако се мора направити нека разлика, онда је тежиште цивилизације ипак на материјалној страни, у технолошким и информацијским датостима и могућностима друштвених заједница. Тиме се појам културе претежно види у сфери духовног, где се може разложити на компоненте као што су начин друштвеног живота, комуникација, рад и стваралаштво. У сваком случају, може се прихватити становиште које културу одређује

„као збир различитих норми понашања, веровања, начина општења/комуникације, система вредности – свих оних историјски израслих експлицитних и имплицитних животних образаца који у свако време делују као потенцијални водичи у делатностима и понашању људи као чланова друштвених заједница, улазећи у темеље њихових институција и њиховог погледа на свет“ (Бугарски, 2005, стр. 15).

Шире схватање културе свакако истиче да она обухвата како материјална тако и духовна добра једне заједнице. Због тога је и потребно културу посматрати у три релевантна значења: *антрополошком* (које се тиче начина живота), *цивилизацијском* (које се усредсређује на физички и умни рад и на стваралаштво као његов производ) и *бихевиоралном* (које обраћа пажњу на обрасце понашања).

Све ове компоненте обухвата или на неки начин подразумева и језгровито одређење културе које је дала Организација уједињених нација за образовање, науку и културу (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO), која је несумњиво мејродавна у овој области, а које гласи: „Културу чине вредности, веровања, језици, науке и уметности, традиције, институције и начин живота којима се једна личност или група изражавају, остварују и развијају“ (UNESCO Mexico City MONDIACULT World Conference 1982).

Оно што је већ засигурно прихваћено јесте специфичан и посебан карактер сваког облика културе. Све се више одбацује схватање да је култура заједничка за читаво човечанство, да зависи од достигнутог степена развоја, како су сматрали антрополози присталице теорије еволуције, а прихвата се постојање мноштва култура од којих је свака легитимни израз људског „духа“ и исход посебног историјског процеса.²

У разматрањима културе најважнија ствар коју треба сагледати јесу њене вредности на којима се заснива, јер само тако ће се признати према чему су дате културе усмерене и због чега су организоване. Стварање, одржавање и развој вредности усмерава културу како на традицију, тако и на сталну промену и напредак.

Историја вредности идентична је са историјом културе. У друштвеном начину живљења вредности се никада не јављају изоловано, већ у хијерархијском реду, за који је карактеристичан критеријум избора ствари, знакова и понашања. Вредности могу означити одређене тековине помоћу којих друштво решава своје проблеме и задовољава своје потребе, тј. дефинише смисао свог постојања, па су вредности као такве елементи друштвено-културног система. Такође

² Термин „култура“ је сам по себи проблематичан, јер је још увек снажно повезан са архаичним ставовима о „примитивним“ групама, поготово у смислу супериорности повезане са колонијализмом.

могу представљати и стандарде помоћу којих друштво препоручује шта је од постојећих и могућих тековина пожељније са становишта потреба и интереса друштва, и као такве представљају елеменат културног система у нормативном смислу. Вредности такође представљају одређене оријентације које индивидуе током живота формирају, самостално или као део групе/заједнице и уз помоћ којих се догађају процеси интеграције (односно дезинтеграције).

Темељна вредност за све културе је људски живот и све универзалне вредности (мир, праведност, часност, право, мудрост) стоје заправо у одбрани живота као темељне вредности. Према многим мислиоцима вредности представљају „душу културе“. Постоје универзалне (трајне) вредности, које историјски трају и неодвојиви су део сваке културе. Оне су непревазиђене, изван времена у којем су настале и историјски опстају дужи низ година. Поред већ поменутих, ту се убрајају и вредности као што су: слобода, хуманост, храброст, истинољубивост, еколошка хармонија и сличне. Постоје вредности значајне за друштвену заједницу, као што су одговорност, патриотизам, поштовање реда и закона, друштвена ангажованост. Вредности које указују на односе према другима свакако су: алтруизам, солидарност, кооперативност, толерантност, частан однос и друге. Развој појединца условљен је вредностима као што су интегритет, позитиван однос према раду, стваралаштво, самоконтрола, скромност и предузимљивост.

Селекцију вредности коју свака култура врши важно је посматрати у контексту развијања механизма развоја људске историје, јер човек помоћу одређених вредности даје извештај о свом појединим објектима и облицима живота, а смисао и њихово значење нас опредељује шта ћемо изабрати, а шта одбацити. Одређујући, дакле, тај „стандард толерантне и пожељне егзистенције“ помоћу културе коју је изабрао, један народ или једна људска група дају специфичан смисао начину живљења. У том смислу се може чак рећи да људски живот нема само биолошко значење, већ и антрополошко – одржавање пожељног типа егзистенције. Култура је управо та компонента која омогућује људима да дефинишу пожељни тип егзистенције, али и да једном усвојене стандарде превазилазе када друштвени оквири постану тесни за развијање људских потреба и друштвених и историјских аспирација. Међутим, оно што је можда још важније нагласити у односу на избор начина живота јесте значај културе за очување живота људи уопште и могућности које пружа да се он даље развија и унапређује.

Култура је таква друштвена појава која има одређене законмерности у свом настанку и развоју и у непосредној је вези са бројним чиниоцима свеукупног друштвеног развоја. На одређеном ступњу друштвеног и културног развоја појавила се војска као посебна друштвена, а пре свега и државна институција. Сама природа војне делатности, посебно њен техничко-технолошки аспект, унео је у вој-

ну организацију специфична културна обележја која су кроз историју сачувала своја битна својства. Скуп тих обележја представља иначе онај спецификум културе у војној организацији чије је познавање веома значајно и за разумевање појединих обележја културе у савременој војсци.

Да бисмо потпуно разумели културолошка обележја војне организације, не можемо се ослонити само на техничко-технолошке чиниоце, већ морамо уважити и сва значајна питања која се везују за конкретне друштвене и политичке околности, као и циљеве који се у оквиру таквих околности постављају пред војну организацију. Укупна егзистенција и позиција војне организације и њених припадника унутар постојеће друштвене стратификације веома је блиска доминантном друштвеном и културном обрасцу и његовим основним вредносним опредељењима.

Дакле уважавајући схватање културе као „скуп свих оних процеса, промена и творевина које су настале као последица материјалне и духовне интервенције људског друштва...“ и војну организацију и делатност можемо сагледати кроз њихову материјалну и духовну димензију. Оно што такође морамо прихватити јесте чињеница да се војна организација и делатност диференцира у односу на доминантни друштвени образац искључиво по основи техничко-технолошке природе војне делатности, а не и по идеолошко-политичкој и вредносној димензији.

Култура и вредности у оквиру српске војске мењале су се у складу са свеукупним друштвеним и политичким променама, што се може, примера ради, уочити у текстовима заклетви које су војници полагали приликом ступања на службу војног рока.

У периоду Кнежевине и Краљевине Србије војник се заклињао да ће свагда и у свим приликама бити веран, свом душом одан и послушан, да ће заповести свију претпостављених му старешина слушати и верно извршавати, да ће краља и отаџбину јуначки бранити и војничку заставу нигде неће изневерити, тако му Бог помогао! Свеукупне промене које су настале након Другог светског рата обавезивале су војника да ће чувати братство и јединство наших народа и углед Југословенске народне армије и да ће савесно извршавати наређења својих старешина. И да ће увек бити спреман да се бори за слободу и част отаџбине, не жалећи да у тој борби да и свој живот!³ Данас се овај израз свеопште верности своди на то да ће војник својом чашћу чувати и бранити независност, сувереност и територијалну целовитост Републике Србије. У складу са општим системом вредности у нашој земљи, постале су шкрте и ове тврде, јуначке речи.

³ У тексту заклетве из 1974. избачена је реч „отаџбина“ која је, према неким тадашњим схватањима, звучала монархистички и српски

Обзиром на то да се војска јавила као друштвена институција на одређеном ступњу друштвеног и културног развоја, током дугогодишњег историјског развоја попримила је и развила сопствена културна обележја, тако да данас можемо сасвим основано говорити о војној култури као делу опште културе, организационе културе или безбедносне културе. Најмлађа теоријска област која може пружити прихватљив оквир за развој промишљања о војној култури јесте област цивилно-војних односа.

О КОНЦЕПТУ ВОЈНЕ КУЛТУРЕ

Док се појму културе, али и појмовима вредности, ставови и веровања, у теорији дужи период посвећује пажња, питање концепта војне културе постало је актуелно међу истраживачима у свету тек последњих 20 година. Истраживања из области војне културе указала су да се у периоду 60-их година XX века појављује само један чланак који се бави овом тематиком, 70-их година два чланка, 80-их година четири, 90-их година број ових радова повећао се на 38, док је у периоду после 2000. године број ових чланака премашио 70 (Klarić Rodik, 2007).

Већем интересовању за проблематику војне културе у периоду након Хладног рата допринела су нова истраживања и радови из области цивилно-војних односа којима су се настојали пружити нови теоријски оквири за проучавање положаја оружаних снага у друштву и којима би се превазишли доминантни класични модели цивилно-војних односа. Наиме, дужи период у свету су доминирале класичне теорије Хантингтона (Huntington, 2004) и Јановица (Janowitz, 1960), односно дивергентни и конвергентни модели цивилно-војних односа. За Хантингтона основни појам цивилно-војних односа био је професионализам. Политичко руководство се није мешало у војне операције, а војни команданти нису утицали на политику. Због оваквог раздвајања овај модел цивилно-војних односа назива се дивергентним. Са друге стране, Јановиц је сматрао да војска не треба да буде изолована од друштва и политичког система, већ напротив, војска треба да буде интегрисана у друштво и политику, што по његовом мишљењу гарантује узајамно прилагођавање политичких и војних циљева (конвергентни модел). Њихови концепти доминирали су у теорији и едукацији више од 30 година, све док се крајем XX века нису појавиле нове теорије цивилно-војних односа.

Теорије које су настале у периоду након Хладног рата довеле су до сагледавања положаја оружаних снага из новог угла. Тако поједини аутори из области цивилно-војних односа предлажу апстрактну шему, која реализацију цивилно-војних односа раздваја на три области у оквиру два слоја. Први слој обухвата формалне основе цивилне

контроле, који се састоји од усвојених закона и осталих законодавних документа, процедура и организационих структура, као и њихове институционализације. Други слој је „културни“. Он се односи на систем вредности актера у цивилно-војним односима, ниво њиховог образовања и обуке, перцепције, ставове и шеме понашања. Три кључне области у оквиру ова два слоја јесу *политичка елита – војска*, *политичка елита – друштво и војска – друштво* (Tagarev, 1997, p.14).

Мајкл Деш (Michael Desch, 2001) у делу *Цивилна контрола војске* говори о постојању променљивог односа између снаге цивилне контроле оружаних снага и нивоа унутрашњих и спољашњих претњи, односно он разматра утицај структуралних промена у друштву и међународној сцени на карактер цивилно-војних односа. Стога се ова теорија назива и *структуралном теоријом цивилно-војних односа*.

У свом делу *Јединствена теорија цивилно-војних односа* ("unified theory"), Бленд (Bland, 1999) сматра да се цивилна контрола војске најбоље схвата и одржава кроз режиме тзв. *заједничке одговорности* ("shared responsibility") између цивилних лидера и војних старешина. Карактер ових режима зависи од посебности једне земље и функционише у складу са принципима, нормама, правилима и процедурама доношења најзначајнијих одлука у друштву.

Према схватању Ребеке Шиф (Rebecca Schiff, 1995, pp. 7–24), цивилно-војни односи успостављају се између три главна субјекта: војске, политичких елита и грађанства. Цивилно-војни односи успостављени између ова три субјекта у пракси се могу појавити у облику поделе надлежности, контроле једног над другим или у облику сарадње, сагласности (concordance), па се ова теорија назива и *теоријом сагласности*.

У свом делу о цивилно-војним односима Фивер (Feaver, 2003) уводи нову теорију познату као *агенцијска теорија*. У основи ове теорије лежи идеја да су цивилно-војни односи суштинска форма стратегијске интеракције између господара и њихових војних слуга. У овој стратегијској интеракцији цивили бирају методе којима ће надзирати војску. Агенцијска теорија посматра цивилно-војне односе као низове стратегијских интеракција двају „инструментално-рационално“ оријентисаних актера – цивилнога „принципала“ (господара) и војног „агента“ (заступника).

У савременим истраживањима у области цивилно-војних односа постоји и постмодерно гледиште на улогу војске у периоду после Хладног рата. Чарлс Х. Москос и сарадници (Moskos at al., 2000) описали су овај приступ у делу *Пост-модерна војска: оружане снаге после хладног рата*. Користећи се следећим варијаблама у свом истраживању: перципирана претња, структура силе, главне мисије, доминантни војни професионализам, став јавности према војсци, односи са медијима, цивилни кадрови, улога жена, супружници и војска,

хомосексуалци у војсци, приговор савести; ови аутори дошли су до закључка да се у развоју војске могу уочити одређене организационе промене које обухватају промене у структурном и културном смислу, мање разлике у оружаним снагама у погледу рода, чинова... еволуцију од класичног начина ратовања ка мисијама попут хуманитарних интервенција, мировних операција, итд.

Међутим, поставља се питање шта се заправо подразумева под појмом војне културе?

У свакодневном се говору појам војне културе углавном користи у истом значењу као у стручној литератури, означавајући организацијску културу оружаних снага, па се стога за анализу овог питања као почетна тачка узима дефиниција организационе културе Едгара Шеина (Edgar Schein). Према Шеину култура се може дефинисати као (а) шема базичних претпоставки, (б) коју дата група измишља, открива или развија (в) док учи да се бори са проблемима екстерне адаптације и интерне интеграције, (г) која је довољно добро функционисала да би се могла сматрати валидном, те се према томе (д) преноси новим члановима, као (ђ) исправан начин перцепције, размишљања или осећања у вези са датим проблемима (Schein, 1990, p. 110).

Оно што војну културу чини јединственом јесте то да њени централни елементи потичу из „покушаја да се суоче (и ако је могуће да превазиђу) неизвесност рата, да се наметну неки шаблони о рату, да се контролишу ратни исход и да то што уложе у рат има смисла и значај“ (Snider, 1999, p. 118). На овај начин, научници и истраживачи не сугеришу да је војна култура у било ком смислу механицистички одговор на застрашујуће окружење рата, нити да су елементи инструментално рационални, а самим тим и да „опремају“ оружане снаге за задатак ратовања. Они тврде да је војна култура „комплексна друштвена творевина, исказ креативне интелигенције, кроз који стичемо одређен поглед на рат и прихватамо одређене рационализације о начину на који треба водити рат и у које сврхе“ (Snider, 1999, p. 120). Иако је продукт рата, војна култура такође утиче на вероватноћу и облик будућих ратова.

Вилијамсон Мареј (Williamson Murtagh), еминентни амерички војни историчар, наводи да се „војна култура састоји од етоса и професионалних атрибута, који се извлаче како из искуства тако и из интелектуалних студија, који доприносе суштинском, општем разумевању природе рата у војним организацијама.“ Култура и операције су међусобно зависни. „Начин извођења војних операција утиче на окружење, кроз утицај на перцепције, ставове и веровања“ (Murtagh, 1999). Суштина војне културе јесте начин на који се обављају послови у војној организацији, како војна професија опстаје и пада на основу своје способности да одржи и ојача... војну културу. (Sarkesian & Connor 1999, p. 177).

Мареј сматра да

„војна култура може бити најбитнији фактор, не само за ефективност војске, већ и за процесе који се односе на војне иновације, који су кључни у припремању војних организација за следећи рат.“ Он при том користи историју „и њену сиву слику поражених војски и раштрканих нација“ да докаже своју тврдњу и да критикује студије које војну културу посматрају као споредно питање (Муггау, 1999).

Центар за стратешке и међународне студије са седиштем у Вашингтону (Centre for Strategic and International Studies – CSIS) 2000. године издао је свеобухватну студију, под насловом *Америчка војна култура у двадесет првом веку*. У датом истраживању аутори дају следећу дефиницију војне културе: војна култура представља спој вредности, обичаја, традиција и њихових филозофских основа које временом стварају заједнички институционални етос. Из војне културе настаје општи оквир за лица у униформи и општа очекивања која се односе на стандарде понашања, дисциплину, тимски рад, лојалност, несебичне дужности и обичаје који подржавају ове елементе. Јасно је да концепт војне културе обухвата суштину војног етоса и професионализма, а такође и обликује понашања лица у служби. (CSIS Report, 2000).

Међутим, једна од најчешће цитираних дефиниција војне културе потиче од Џејмс Бурка (Burk, 2008), који концептуализује војну културу као ентитет са четири саставна дела: (а) дисциплина, (б) професионални етос, (в) церемонијалне презентације и етикеција, (г) као и кохезија и дух трупа.

Култура је, дакле, кључни концепт који нам помаже да разумемо промену у војним организацијама. Утицај на културу војне организације имају бројни фактори, а само неки од њих су: историја, професионални етос, географија, миље у којем та организација функционише и недавна војна искуства. Али један од најзначајнијих фактора који утиче на развој војне културе јесте национална култура у оквиру које војна култура егзистира.

НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА КАО ОКВИР РАЗВОЈА ВОЈНЕ КУЛТУРЕ

Један од уобичајених начина разумевања културе је и њено посматрање на основу приказа компоненти које је сачињавају, односно уобличавају. Да би се они представили, описали и разумели мора им се дати јасан оквир културе кроз коју ће они добити свој утемељен садржај и израз. Символи, вредности, веровања, обичаји, ритуали, језици и праксе се преносе новим члановима који прихватају културу, пре свега, одређене националне и/или етничке групе. Процес идентификације са елементима специфичне културе подразумева

снажан емоционални улог, а он је најинтензивнији и најбогатији када је у питању национални идентитет. Две ствари проистичу из ове тврдње; прво, удео културе у фаворизовању креирања сложених односа између чланова дате заједнице са допуштењем да препознају сваког другог члана нације и замисле њихову заједницу као одвојену и дистанцирану од других; друго, индивидуе социјализоване у оквиру посебне културе теже ка њеним унутрашњим симболима, веровањима, обичајима, вредностима, као делом који и њих одређује и уобличава (Guibernau, 2008).

Посредством церемонија, обичаја и симбола, сваки припадник заједнице учествује у њеном животу, емоцијама и врлинама и, преко њих, поново се посвећује њеној судбини. Артикулишући и чинећи опипљивом идеологију национализма и појмове нације, церемонијал и симболика доприносе осигуравању континуитета једне апстрактне историјске и судбинске заједнице.

За обликовање националног идентитета посебну улогу и значај имају национални симболи⁴. Заправо, национални симболи имају историјску улогу у националној идентификацији и сваки народ на свету се идентификује на основу својих националних симбола и то пре свега: грба, заставе и химне. Важност националних симбола се уочава свуда, на објектима државних институција, униформама државних формација као што су војска, полиција, царина, на грбовима (државним и градским), али и на спортским теренима и манифестацијама. Под националним симболима се воде ратови и жртвују животи зарад слободе и независности државе. Заклетва коју полажу војници, један је од значајнијих националних симбола кроз који се одсликавају и пројектују и вредносни системи које друштво у одређеном тренутку промовише.

Прихватајући напред речено, национална култура се може дефинисати као скуп претпоставки, веровања и вредности које деле припадници једне националне заједнице и који битно одређују њихово разумевање света, као и понашање у њему (Јанићијевић 2002). Наведене претпоставке, вредности и норме су у највећем подсвесног карактера и одређују замисао људске природе, однос према природи, као и односе између људи.

⁴ Ту спадају очигледни атрибути нација – заставе, химне, параде, монете, престонице, заклетве, народна ношња, фолклорни музеји, ратни споменици, помени мртвим припадницима нације, пасоши, границе – као и њихови скривенији аспекти, на пример врсте националне рекреације, природа, народни јунаци и јунакиње, бајке, облици етикеције, архитектонски стилови, народна радиност, форме урбанистичког уређења, правне процедуре, образовна пракса и војни кодекси – сви они особени обичаји, колективне норме, стилови и начини делања и осећања који важе за све припаднике заједнице историјске културе.

Национална култура је начин на који се рефлектује однос културе уопште и националног идентитета. Национална култура по обиму појма подразумева свеукупно културно стваралаштво (производњу) које се може препознати као национално. С друге стране, једно квалитативно одређење националне културе може пре свега да подразумева ону врсту културног деловања које директно утиче на развој националне свести. Уважавајући могућу тензију између појмова културе уопште и националне културе треба истаћи да се било које стваралаштво које називамо културним сматра отвореним за културну комуникацију најширих размера, али истовремено, уколико је култура у питању, у њој се препознаје оригиналност у форми и садржају као нешто што исказује дух људи и народа међу другим људима и другим народима.

Холандски истраживач Хофстеде (Hofstede, 1983a) дефинише националну културу као колективно програмирање ума које разликује једну групу људи од друге. Он је предложио да се људи деле према колективном националном карактеру који представља њихово културно ментално програмирање. Ово ментално програмирање обухвата вредности, уверења, претпоставке, очекивања, перцепције и понашања. Да би се различите културе тумачиле, потребно је посегнути за различитим димензијама појединачних култура, како би се њиховим поређењем пронашле сличности и разлике, односно створила матрица кроз коју би се преламале особине култура различитих народа.⁵

Да би преживела и развијала се, друштвена заједница мора одржавати интегритет заједничке културне оријентације, коју у општим цртама (премда не једнодушно и једнообразно) деле сви припадници, као основу свог социјеталног идентитета (Немањић, 1993, стр. 170). Сваки члан друштва прилагођава се стилу живота који је од давнина успостављен у групи, а основни културни обрасци мењају се кроз раздобља више генерација. Културни обрасци који настају у дугим временским раздобљима у оквиру великих друштвених група (етничких заједница, националних група и сличних) које живе под истим или сличним животним условима уско су повезани са менталитетом једног народа или друштва.

Без обзира што војска представља друштвену и државну организацију са посебним обележјима (организациона решења, развијање специфичних облика унутрашњих односа применом принципа субординације и принципа у руковођењу и командовању, као и спе-

⁵ С тим у вези Хофстед је открио да култура има четири димензије помоћу којих се могу објаснити начини на које се људи из различитих култура понашају баш тако како се понашају. То би биле следеће димензије: дистанца моћи, избегавање несигурности, индивидуализам и принцип мушкост/женскост.

цифичне норме и облике понашања), она је део друштва чија основна културна обележја прихвата и којима се руководи у својим основним активностима. Војна култура се на тај начин може представити и као подкултура националне културе. Ако војна култура побољшава доминантне вредности укупне националне културе, онда је то добра ствар, али ако негира вредности, онда војно руководство то питање мора да реши на „најбезболнији“ могући начин.

(НЕ)РАЗУМЕВАЊЕ КОНЦЕПТА ВОЈНЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

У српској академској и истраживачкој заједници појам војне културе још увек је непознаница и готово се и не употребљава. Претрагом појма војне културе у оквиру Виртуелне библиотеке Србије, којом је омогућен приступ информацијама у више од 125 библиотека у Србији, дошли смо до података да се појам војне културе у називу неког дела појављује свега 2 пута, док се у 2 дела појам културе вежује за одбрану и војну организацију (у делима: Ековић, 2009; Николијевић, 1992; Вукићевић, 1976; Младеновић, 2006). Како је концепт војне културе у страној литератури највише разматран у оквиру теорија цивилно-војних односа, укратко ћемо се осврнути на проблематику цивилно-војних односа у Србији.

У својим почетним фазама развоја војска је била у надлежности министарства полиције (Попечитељства унутрених дела) и поред традиционалне улоге војске – одбране земље, њена улога била је и спровођење полицијских послова. Развојем институција, доношењем нових уставних решења, али и најбитније, потпуним ослобађањем од турске власти, војска се полако ослобађала од полицијске делатности и започиње период њене еволуције ка савременим оружаним снагама датог периода.

У периоду социјалистичког уставно-правног поретка војска је и даље поред одбране земље била бранилац уставног поретка, што је дозвољавало њену употребу разрешавању несугласица унутар земље. Војска је била у потпуности политизована, и често злоупотребљавана од стране оних који су њоме командовали. Иако је била под цивилном контролом, појмови попут демократске контроле и цивилно-војних односа били су потпуна непознаница у тадашњој југословенској стручној и научној јавности.

Могли бисмо рећи да је питање демократске контроле војске представљало табу тему, што уједно представља и основни разлог да је домаћа литература из ове области веома оскудна и практично се своди на неколико зборника радова објављених од стране невладиних организација. Чињеницу да је питање демократске цивилне контроле војске било занемаривано употпуњује и сазнање да је дело

Хантингтона, *Војник и држава*, у нашој земљи преведено 50 година након његовог првог објављивања. Објављивањем овог дела и схватањем чињенице да је реформа оружаних снага и успостављање демократске контроле над војском неопходан услов Србије за приступање породици европских држава, као и обавеза која проистиче из међународних докумената, питање цивилно-војних односа постаје актуелно.

У домаћој литератури доминира схватање по коме се цивилно-војни односи тумаче као општи појам који обухвата све аспекте односа између друштва и оружаних снага, у чијој основи лежи демократска контрола. У смислу овог одређења демократска контрола представља политичку контролу над војском од стране легитимно изабраних органа власти на демократским изборима, а сам значај демократске контроле војске потврђен је уставним и законским решењима.

Поред схватања значаја цивилно-војних односа и демократске контроле десиле су се и друге промене које су значајне са аспекта изучавања војне културе: извршена је реорганизација и професионализација војске, укинута је обавезно служење војног рока, промовисана је класа официра Војске Србије међу којима су се први пут нашле жене. Први пут у историји војске донета је уредба о синдикалном организовању војске, потписан је споразум са Европском унијом о учествовању у мировним операцијама, а након 66 година омогућено је вршење верских обреда у војсци. Након дужег времена у Војсци Србије усвојен је и Кодекс части свих њених припадника којим се уређују општа морална начела војне професије, њене основне вредности и норме понашања припадника војске. Основне вредности дефинисане овим Кодексом јесу верност отаџбини, посвећеност професији, оданост, храброст, дисциплинованост, солидарност, човечност, достојанство, пожртвованост и поштовање (Кодекс части припадника Војске Србије, 2010, чл. 4).

Поједини аутори у нашој земљи бавили су се наведеним променама и различитим аспектима, као и елементима војне културе (професионални војни етос, вредносни систем, кодекс части), али без осврта на сам појам војне културе, покушај његовог дефинисања, као и објашњења значаја и утицаја културе на промене у војсци (видети: Јерemiћ и Ристић, 2010; Гроздић, 2010). Како је један од најзначајнијих фактора који утиче на еволуцију војне културе национална култура у оквиру које војна култура егзистира, можемо поставити и питање о схватању појма националне културе у Србији и њеног утицаја на војску.

Велики број страних аутора бавио се питањем националне културе, међу којима и они који су, између осталог, проучавали и српску националну културу. Тако је према истраживањима већ поменутог истраживача Хофстеда, српска национална култура по својим

карактеристикама најсличнија културама земаља Латинске Америке, са којима дели високу дистанцу моћи и избегавања неизвесности. У српској националној култури, према истраживању Хофстеда, доминирају колективизам и „женске“ вредности (Hofstede, 1996b). Нажалост, међу ауторима у Србији мало је оних који су се бавили истраживањима српске националне културе. Известан број аутора бавио се питањима утицаја националне културе на организације – предузећа (Јанићијевић, 2003; Шапић и сар., 2009; Мојић, 2010), али нисмо успели да пронађемо ниједан рад који се бави питањем утицаја националне културе на промене у организацији војске и значају националне културе за развој и разумевање војне културе.

ЗАКЉУЧАК

У савременом раздобљу људске историје питање друштвене улоге и значаја културе је добило своју пуну легитимност. Токови савременог друштвеног развоја својим бројним карактеристикама указују на нужност још дубљег и чвршћег повезивања културе са свим токовима друштвеног живота, што ће условити и убудуће снажити и теоријско интересовање за промишљање тих односа.⁶ Савремено људско друштво претпоставља да су елементи културе интегрисани у све друштвене појаве и процесе, стога култура не сме да буде изопштена из истраживачких и академских расправа и анализа, већ оснажена и представљена новим идејама и конструктивним приступима.

Адекватан теоријски приступ култури и постојано теоријско утемељење националне културе лакше ће уобличити простор за развој и проучавање војне културе као особеног социо-културолошког феномена. Реорганизација и реформа војске која је довела и до професионализације војске, поред техничке компоненте, мора да развије и уважи духовну димензију културе, која ће и професионалном војнику (као некада традиционалном) за рат и у рату дати ваљане, мерљиве и прихватљиве разлоге за борбену мотивацију.

Култура коју промовише професионални војник мора да се заснива на високим стандардима који дефинишу њихове акције и понашање, као и вредностима које јачају њихов карактер и дух. Професионални војник у односу на рочног војника има мотивацију која по-

⁶ Интересовање теоријских дисциплина за подручје културе попримило је такође битно другачија обележја, јер се култури више не приступа као засебном и аутономном подручју које постоји и реализује се издвојено од свих других облика људске праксе. Тиме се и у сфери науке све више негује приступ којим се наглашава најнепосреднија повезаност културе са свим осталим подручјима друштвеног живота.

тиче првенствено из љубави према војном умећу и вештини, поседује велику стручност, одговорност и кооперативност и свака његова активност усмерена је ка јавном интересу и несебичном служењу својој држави и народу.

Да би се обезбедило да професионални војници негују јаку мотивацију, јак осећај правде за остварење свог циља, неопходно је, између осталог, изградити и оснажити национални етички темељ са потребним вредностима. Такође, улагати и развијати војну културу, која ће у теоријском и у практичном смислу дати добру основу за таква врло значајан национални циљ.

Једно од питања које смо отворили и које постављамо и будућим истраживачима јесте управо зашто се појам војне културе, у српској академској и истраживачкој заједници довољно не употребљава? Када се у теорији адекватно дефинише и довољно развије један концепт, неизоставно следи и његова практична употреба, чије реакције и последице повратно мењају и уобличавају теоријску димензију. Уочавамо да је појам војне културе само један од многих појмова из области студија безбедности који нису довољно теоријски обрађени/усвојени од стране стручне и академске јавности. У том смислу потребна је и шира упућеност у теоријску мисао развијених земаља, али и озбиљан рад на уобличавању и изграђивању адекватне терминологије у домаћим научним круговима.

ЛИТЕРАТУРА

- Bland, D. (1999). A Unified Theory of Civil-Military Relations. *Armed Forces and Society*, 26 (1), 7–25.
- Бугарски, Р. (2005). *Језик и култура*. Београд: Библиотека XX век.
- Burk, J. (2008). Military Culture. In *Encyclopedia of Violence Peace and Conflict* (2), edited by Lester R Kurtz, 448–454. San Diego: Academic Press.
- Вукићевић, В. (1976). *Култура и народна одбрана*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Гроздић, Б. Д. (2010). Професионални војни етос и војна професија. *Војно дело* 4, 241–256.
- Guibernau, M. (2008). *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Desch, M. (2001). *Civilian Control of the Military*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Eković, S. (2009). Kultura demokratske javne uprave i vojna kultura, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4 (14), 24–38.
- Јанићијевић, Н. Д. (2002). Глобализација и националне културе земаља у транзицији: конвергенција или дивергенција? *Пословна политика*, 31 (7–8), 16–21.
- Јанићијевић, Н. Д. (2003). Утицај националне културе на организациону структуру предузећа у Србији. *Economic Annals*, 156, 45–56.
- Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Јеремић, З. и Ристић, С. (2010). Нови вредносни систем Војске Србије – наслеђе или пројекција. *Војно дело*, 2, 275–291.

- Klarić Rodik, P. (2007). O heruističkoj vrijednosti koncepta vojne kulture. *Polemos*, X(20), 31–48.
- Кодекс части припадника Војске Србије, Министарство одбране (2010), доступно на:
http://www.vs.rs/content/attachments/Kodeks_casti_pripadnika_Vojske_Srbije.pdf.
- Lantis, J. S. & Howlett, D. (2007). Strategic Culture in Strategy in the Contemporary World. In Baylis John at al. *Strategy in the Contemporary World*. Oxford: Oxford University Press.
- Младеновић, С. (2006). *Полицијска и војна професионална културе (специјалистички рад)*. Београд: Факултет политичких наука.
- Мојић, Д. (2010). Класификације култура и њихов значај за проучавање организација. *Теме*, XXXIV(1), 299–315.
- Moskos, C. at al. (2000). *The Postmodern Military: Armed Forces After the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Murray, W. (1999). „Does Military Culture Matter?“. In: Lehman, J., Sicherman, H., (eds.) *America the Vulnerable: Our Military Problems And How To Fix Them*, (34–152) Philadelphia: Foreign Policy Research Institute.
- Немањић, М. (1993). Културни обрасци и национални менталитет. *Зборник института за криминологија и социологија истраживања*, 22(1–2), 170.
- Никодијевић, Д. (1992). *Војна организација и култура*. Београд: Војно-издавачки и новински центар.
- Sarkesian, S., Connor, R. (1999). *The US Military Profession into the Twenty-First Century: War, Peace and Politics*. London: Frank Cass.
- Snider, D. M. (1999). “Uniformed Debate on Military Culture” in: Lehman, J., Sicherman, H., (eds.) *America the Vulnerable: Our Military Problems And How To Fix Them*, (115–133) Philadelphia: Foreign Policy Research Institute.
- Schein, E. (1990). Organizational Culture. *American Psychologist*, 45(2), 110.
- Schiff, R. (1995). *Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance*. London: CCV.
- Tagarev, T. D. (1997). *The Role of Military Education in Harmonizing Civil-Military Relations (the Bulgarian Case)*. NATO Democratic Institutions Individual Fellowship Project, Final Report.
- CSIS Report (2000). *American Military Culture in the Twenty-First Century*. Washington: Center for Strategic & International Studies.
- UNESCO Mexico City MONDIACULT World Conference, Final Report. (1982). Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0005/000525/052505eo.pdf>.
- Feaver, P. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.
- Hantington, S. P. (2004). *Vojnik i država – teorija i praksa civilno-vojnih odnosa*. Београд: Centar za studije Jugoistočne Evrope – Fakultet političkih nauka – Diplomatska akademija.
- Hofstede, G. (1983a). „National Cultures in Four Dimensions.“ *International Studies of management and Organization*, 13(2), 46–74.
- Hofstede, G. (1996b). “Difference and Danger: Cultural Profiles of Nations and Limits to Tolerance”. *Higher Education in Europe*, 21(1), 73–93.
- Шапић, С. и сар. (2009). Утицај организационе и националне културе на прихватање организационих промена: истраживање у српским предузећима. *Социологија*, LI (4), 399–422.

1976

Svetlana Stanarević, Vanja Rokvić, University of Belgrade, Faculty of Security Studies, Belgrade

UNDERSTANDING THE CONCEPT OF MILITARY CULTURE

Summary

This paper discusses the subject of military culture from the viewpoint of civil-military relations and of national culture as its foundation. Accordingly, we developed relevant argumentation on the value system, the professional ethos, and other elements from the cultural sphere that shape the behaviour of the members of the armed forces and influence the development of group cohesion and a sense of unity among them.

To emphasise the importance of understanding the cultural aspects of military organisations, this paper considers not only the technical and technological factors but also all the relevant issues related to specific social and political circumstances, as well as the goals of military organisations that emerge from these circumstances. The overall existence and position of military organisations and their members within the given social strata are closely related to the dominant social and cultural pattern and its basic value orientations. To further the understanding of change in military organisations, national culture emerges as a key concept that not only shapes the basic activities of the military, thus indicating the need to regard the military as an integral part of society and accept it as such, but also enhances the dominant values of national culture in its entirety.

Theorists of civil-military relations differ in their approaches to the interpretation of the relations between society and the military, especially if we compare the traditional and the contemporary, or postmodern, theoretical paradigm. As is generally known, the essence of civil-military relations lies in the consideration of the position of the armed forces within a society, as well as their potential interaction and level of integration. More recent research within the postmodern paradigm suggests a more complex view of these relations; it includes more indicators to be considered, such as force structure, perceived threats, major missions, dominant military professionalism, the public attitude towards the armed forces, media relations, women's role, conscientious objection, civilian staff, etc.

The paper also focuses on the interpretation of the concept of military culture as a complex social entity, which encompasses a certain view of war, of the way it should be waged, and to what purpose. It also incorporates the professional ethos, the complex structure of tradition, values, and customs shaped by a specific philosophical basis, which simultaneously serves as a framework for the actions and standards of behaviour of the members of the armed forces.

The paper concludes with critical remarks on how these issues have been treated in Serbian literature and on the lack of research and theoretical debates that could bring this important topic into the centre of attention of all the relevant actors who determine and monitor the development of civil-military relations in the Republic of Serbia.